

Обрії слова в мовосвіті Оксани Забужко

Наприкінці 2019 року швейцарська газета «Tages-Anzeiger» обрала 20 найкращих романів ХХІ століття. До списку, у якому є твори нобелівських лавреаток Світлани Алексієвич, Ольги Токарчук і всевітньо відомої Джоан Роулінг, потрапив і роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів».

Постать української письменниці – знакова в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Вона неабиякий авторитет в українській спільноті, лідерка суспільної думки сучасності. Опитування громадян віком від 15 до 59 років, проведене соціологічною службою Центру Разумкова в жовтні 2018 року в усіх регіонах України, крім її окупованої частини, виявило, що з-поміж сучасних українських письменників найбільш відомими є Ліна Костенко, Сергій Жадан, Юрій Андрухович та Оксана Забужко¹.

Мова Оксани Забужко, прозаїка, публіцистки, блогерки, критика, перекладачки, поетеси і філософа, є своєрідним екстрактом сучасної української мови. Це ідіолект інтелектуалки, яка вільно орієнтується на всьому обширі українського слова – від найглибших шарів застарілої і книжної лексики до стихії територіальних і соціальних діалектів.

Багатство поетичної і прозової мови О. Забужко спонукає дослідників активно вивчати авторську мову (на рівні лексики, граматики, словотвору, синтаксису), її поетику та ідіостиль, а також концепти індивідуально-авторської картини світу письменниці (Г. Гайдученко, Я. Голобородько, О. Гоменюк, Т. Должикова, Т. Зубова, О. Зозуля, Л. Клепуц, В. Корольова, О. Кудряшова, М. Кульматицька, В. Сорока, І. Сушинська, Ю. Грибовська, Л. Ткач та ін. [1; 2; 3; 4; 6; 8; 11; 12; 13; 14; 16]). Широкий спектр досліджень лексики письменниці, зокрема в центрі уваги науковців опиняється запозичені, okazionalnі, жаргонні, ненормативні, емоційно-експресивні одиниці.

¹ <https://bykvu.com/bukvy/104907-kakikh-sovremennykh-otchestvennykh-pisatelej-znayut-ukraintsy-issledovanie>

Лексикографічні методи опрацювання лексики О. Забужко дають змогу точнішого виявлення, фіксації та глибшого якісного аналізу лексичних інновацій, які засвідчують невпинні процеси оновлення сучасного лексичного фонду української літературної мови та показують роль у цих процесах окремої мовної особистості.

Мовна особистість Оксани Забужко була сформована на зламі епох, а її мовотворчість сама стала процесом зламу стереотипів – мовних, гендерних, культурних, соціально-політичних.

«У рабстві народ вироджується» [Забужко, Польові...: 96], – раз у раз повторює Оксана Забужко в романі «Польові дослідження з українського сексу», наче домагається, щоб читач хоч за третім чи за п'ятим разом зрозумів страшну силу цієї короткої фрази. «Ми ж були вродливим народом <...>, – пише Забужко, – відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас довго видавали з м'ясом, аж нарешті таки видерли, і ми розлетілися, розтрусилися по всіх широтах» [Забужко, Польові...: 100]. Рука історії було вже поставила крапку і завмерла: може, це буде кома, а може, так і залишиться чорна масна крапка. У рабстві, безперечно, вироджується й мова. Пропущена кризь дистилляційний апарат русифікації, українська мова епохи радянської України не могла вдовольнити авторку. «Рабство є інфікованість страхом», зокрема страхом порушити спокій гладенького плеса вистоялої (чи застоюлої?) мовної норми. Цю норму письменниця збудує всіма мовними засобами, починаючи від графічних (своєю неприхованою симпатією до літери *г*, яку вона робить органічною в нашому письмі, уживаючи і в давно засвоєних словах: *агресивний, генетичний, легенда, ігнор, егоїзм, галерейний, сигнал, граніт, жаргон, ігуана, колета* – і в словах, що тільки-но з'явилися у мовленні: *стрінги, гламурний, пірсінг*), граматичних засобів (гарячою прихильністю до таких критикованих форм на **-уч(ий) / -юч(ий)**: *пофоркуючий голос, підтакуючі охання, вибулькуюче запитання, спитуючий погляд, засинаюче листя, сутеніюче небо і сутеніючі аеровокзали, обволікаюча присутність, каструюча метера; личко, виплигує назовні чорними очиськами; письменники, вжиткуючі з того вміння*) і закінчуючи синтаксичними засобами (розгалужені речення-тексти, що охоплюють кілька друкованих сторінок і можуть складатися з понад сотні слів – це фірмовий знак Оксани Забужко).

Пошуки власного слова спонукають письменницю до певного еклектизму. Мовний еклектизм Забужко – літературна мова з кованими вкрапленнями (навіть не вкрапленнями, а потужними впорскуваннями), просторічна і жаргонна еквілібристика на межі дозволеного, материковий і діаспорний варіант української мови, підводна течія англійської і вихлюпи польської та російської, а ще суржикові пасажі в прямій мові героїв (– *У Нінки, сусідки, кошельок був пропав, то вона на Вітьку напалася. Ну, що нібито він украв. А він обидився. На роботі випив яду, прийшов додому, каже жінці: «Валя, я буду вмирать». Кинулись скору визивать...* [Забужко, Музей...: 684]) з конкретною художньою метою – усе це відчайдушні вияви лінгвальної свідомості носія й активного будівничого київського койне зламу епох. Це невтоленна жага авторки утвердити нову мову, творену на могутніх плечах українського літературномовного кодексу – зі знанням кодексу і зухвалим поведженням із цим знанням. Лексичні норми, як основний раціон, були засвоєні письменницею, але вона розбавила кошерне українське меню своїми стравами, присмачила чужими прянощами – і все це відьомське вариво кожному, хто його куштує, інсталює в мозок урешті-решт одну думку, запитання-вигук: «Хто скаже, де *наш* Єрусалим, де його шукати?»

Кожен текст Оксани Забужко – це польові дослідження своєї мовної особистості, намагання через занурення у власну свідомість осмислити перспективи живого українського слова. І ті жмені варіантів, які авторка жбурляє перед читачем, є своєрідним запрошенням читача до співтворчості, спільного формування мови ХХІ сторіччя. Літератор Володимир Єшкілев визначив мову Оксани Забужко як ненароджений стиль, що не спромігся до виформування в 90-ті, коли «падіння «залізної завіси» відкрило забагато протолочених культурницьких стежок». Письменниця, на думку Єшкілева, відчула, що «наша звужена манкуртами лексика аж пищить як прагне до розширення» [5].

Уся різножанрова сукупність творів Оксани Забужко репрезентує евентуальну українську мову. Невипадково лейтмотивним словом роману «Музей покинутих секретів» є запозичений термін-неологізм *дейдрімінг*, який сама письменниця й витлумачує: *Дейдрімінг – по-нашому можна перекласти як сон наяву. Чи сон із розплющеними очима. Сон у свідомому стані* [Забужко, Музей...: 305].

Якою ж мірою цікавий для лексикографа занадто індивідуалізований мовосвіт Оксани Забужко? Пригадаймо слова видатного мовознавця Л. В. Щерби: «слід мати на увазі, що те, що часто вважають індивідуальними відмінами, насправді є груповими відмінами..., і здаються індивідуальними відмінами лише на фоні «загальних мов» [17: 34-35]. Якщо простежити художній стиль Оксани Забужко в динаміці, від «Польових досліджень з українського сексу» до «Музею покинутих секретів», можна помітити, що лексика письменниці і лексика сукупного українського літературного тексту сьогодення, як у сполучених посудинах, вирівнюється, тобто дедалі менше контрастує із сучасною актуальною лексикою і коефіцієнт виходу за нормативні рамки в ній не перевищує той, що загалом притаманний художньому стилю, адже саме в художньому тексті народжуються й зазнають стратифікації неолексеми. Тож завдання лексикографа – дібрати й описати лексичні одиниці, які характеризують ідіолект митця, та оцінити їх у плані перспективності для розвитку лексичного фонду української літературної мови.

Новотвори Оксани Забужко мають 2 головні джерела:

- власне український лексичний ресурс (неологізми та неосемантизми);
- іншомовний лексичний ресурс (переважно okazіоналізми)

Неосемантизми складають значно меншу частину від усіх новотворів:

обора, -и, ж. Відгороджена частина приміщення. *Все це відгороджено невисоким дощаним стояком, щось ніби шинквасом, – на нього можна просто з тої вузесенької **обори** подавати до кімнати.. ну хоч би вранішню каву* [Забужко, Польові..., с. 17] – у СУМ «загорода, загін».

глухий, -а, -е. Позбавлений сенсу. *У кухні з глумливо глухим бульканням скапує вода в раковину* [Забужко, Польові..., с. 18] – у СУМ «нерозсудливий, нерозумний».

Власне неологізми – це складні та афіксальні утворення різних лексико-граматичних розрядів.

Іменники:

кокаїнчик, -у, ч. Пом'якш. або ірон. до кокаїн. *Шеф не інакше як кокаїнчиком бавиться* [Забужко, Музей..., с. 296].

євронаворот, -у, ч. Надлишкове оздоблення, оформлення, яке імітує європейський стиль. *У ванній – радше бездоганно стильній, ніж розкішній: без скоробагацьких євронаворотів.. – це пахло недавнім ремонтом* [Забужко, Музей..., с. 440].

Прикметники:

одвірний, -а, -е. Розміщений біля дверей; дверний. *Я чекала – дзвінка, якщо не одвірного.., – то бодай телефонного дзвінка* [Забужко, Польові..., с. 59] – омонім до історизму *одвірний* «сторож».

просянистий, -а, -е, *перен.* Схожий на просо, подібний до нього. *Живою на мить відчула себе у Франкфурті, при пересадці: наскочивши.. на двох поставлених правцем прикордонників, двох однаково рудих гевалів-німчурак в однаково просянистому, геть і по руках, ластовинні* [Забужко, Польові..., с. 60].

Дієслова:

уреготатися, -очуся, -очешся, *док.* Нареготатися досхочу. *От би тепер перечитати ту писанину – од самого стилю, либонь, уреготатись можна!* [Забужко, Польові..., с. 61].

розпоряднутися, -нуся, -нешся, *док.* Однокр. до розпорядитися. *«Листи повернеш», – розпоряднулася наостанці, шортко й діловито* [Забужко, Польові..., с. 61].

Прислівники:

відьмацьки, *присл.* Як у відьмака. *Розі – сорокарічна дівчинка, мати дорослої дочки, і така ж маленька, худенька, як горобчик (крутозадий горобчик із відьмацьки зрослими на переніссі бровами).., змушена підшукувати собі якусь працю* [Забужко, Польові..., с. 69].

задокладно, *присл.* Дуже, занадто докладно. *Молодець, вона класна, Елен, кльова чувіха, як сказав би той чоловік, – може, тільки трошечки задокладно оповідає про себе* [Забужко, Польові..., с. 75].

Вигуки:

спочінь, *виг., військ.* Команда в УПА і в деяких інших організаціях на кшталт «Пласту», яка дозволяє рухатися або міняти положення тіла, не виходячи з лави. *Геть усе в ньому [Адріянові], одним поривом: ..і те, як стояв, по-хазяйському виставивши ногу вперед, – а добре ж стояв, холера, не мож було ним не замилуватися: хоч і по команді «Спочинь!»), як і всі вони, але цілий із себе стятий, бачний, як має бути* [Забужко, Музей..., с. 496].

Новотвори на іншомовній основі Оксана Забужко переважно українізує, пристосовує до українських норм за допомогою українських афіксів і українських основ: *грандєсячий, віп-мужлан, кінг-сайзовий, поюберменшівськи, ділітнути, анкорвуменша*.

Неологізми Оксани Забужко місткі, образні, з відчутним експресивним зарядом: *мистецтвогриз, жовтогарячогрудик, варяги-баблоруби, фотоклапоть; жолудево-лискучий, королевистий, південно-смаглявий, ряммережаний, грубоскловий, котусячий, атласно-чорноколготковий; окомпліментити, покотячішати*.

Своє прагнення до місткості слова Оксана Забужко реалізує за допомогою голофразису, спресовуючи словосполучення та фрази в одне слово-конструкцію. Такі утворення не завжди вдається витлумачити (**вже-семиденний**, -а, -е. Який народився, виник, з'явився сім днів тому. *Заселяється, залюднюється нововитворений світ двох, у їхньому випадку даний до рук майже готовим, вже-семиденним* [Забужко, Польові..., с. 72]). Найчастіше їхнім тлумаченням є внутрішня форма: *схвалення-й-заохота, мов-не-помічаючи, ніколи-доти-не-бачений, в-минулому-житті-фізика, як-же-ж-мені-жити-далі, тридцять-із-заком-років-не-чута*. Цікавими є спроби лексикалізації стійких сполучень слів: *і-так-далі, мов-скеля-непорушній, мовчати як-у-рот-води*.

Загалом можна оцінити лексику творів Оксани Забужко як таку, що містить чимало перспективних лексичних одиниць. Варто відзначити і фразовий потенціал письменниці:

як панотець кадилом зі сл. м а х а т и, р о з м а х у в а т и і т. ін. Завзято, енергійно. *Вона [Елен] глушить себе роботою, аби цього [старіння] не помічати, – розмахуючи вічною цигаркою, як панотець кадилом, життєрадісно верещить, що обожнює, просто обожнює візити до гінеколога* [Забужко, Польові..., с. 74–75].

на цього живця не купити кого. Неможливо кого-н. легко обдурити, ввести в оману чим-н. *Віра, мова й прапори мінялися в українських родинах ледь не щопокоління, ..це, схоже, й є єдина національна традиція, що й досьогодні лишається чинною – лягати під того, хто наразі найдужчий, так що на цього живця мене так скоро не купиш – хто там, як у Біблії, кого народив...* [Забужко, Музей..., с. 29].

Отже, попри наявність у творах письменниці варваризмів та жаргонізмів, ненормативної та обценної лексики, мовосвіт мовосвіт О. Забужко є потужним джерелом поповнення лексичного і фразеологічного фонду сучасної літературної мови.

Джерела

Забужко, Музей... – Забужко О. Музей покинутих секретів: роман. Київ: Комора, 2015. 832 с.

Забужко, Польові... – Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман. Вид. 5-те. Київ: Факт, 2003. 176 с.

Забужко, Філософія... – Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ: Основи, 1993. 126 с.

Література

1. Гайдученко Г. Емоційно-експресивна функція okazіоналізмів у прозі Оксани Забужко. *Лінгвістика*. Вип. XXI. С. 200–204.

2. Голобородько Я. Резонансне слово Оксани Забужко в українській прозі. *Вісник Національної академії наук*. 2008. № 1. С. 45–50.

3. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2008. Vol. VI. P. 21–26.

4. Должикова Т., Зубова Т. Жаргонізми в мові творів Оксани Забужко. *Лінгвістика: зб. наук. пр. № 2 (14)*. Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2008. С. 173–177.

5. Єшкілев В. Ненароджений стиль. URL: <http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/style.htm>

6. Зозуля О. Багатокомпонентні okazіоналізми в поезії Оксани Забужко. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук праць*. 2010. № 30. URL: philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/.../419_423.pdf

7. Кислюк Л. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.

8. Клепуц Л. Особливості емансипаційної функції ненормативної лексики у творчості Оксани Забужко і Анжели Картер. *Літературознавчі обрії*. 2010. Вип. 16. С. 247–252.

9. Колоїз Ж. Неузале словотворення: монографія. Кривий Ріг: НПП «Астерікс», 2015. 156 с.

10. Корольова В. Аксіологічна лексика української мови як засіб соціокультурної ідентифікації особистості. *Український смисл*. 2012. № 2. URL: <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/53>

11. Кудряшова О. Метапоетика води в поезії Оксани Забужко. Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. (філол. науки). 2011. № 3. С. 53–58. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5235/>.

12. Кульматицька М. Частка як елемент ідіостилю Оксани Забужко. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного унів. Серія: Філологія*. 2015. № 8. Т. 1. С. 34–36.

13. Сорока В. Сленг у творах Оксани Забужко та Юрія Андруховича. *Укр. мова та літ.* 1999. № 4. С. 5–6.

14. Сушинська І., Грибовська Ю. Структурно-семантична типологія запозичень з англійської мови у романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу». *Культура народів Причорномор'я*. 2005. № 69. С. 201–214.

15. Таран А. Динаміка семантичної структури слова як спосіб оновлення лексикону. *У пошуках гармонії мови. До 80-ліття від дня народження чл.-кор. НАНУ, д. ф. н., проф. Н. Ф. Клименко*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2020. С. 374–380.

16. Ткач Л. Літературно-писемна традиція як джерело лексико-стильових інновацій О. Забужко. *Урок української*. 2003. № 8–9. С. 20–23.

17. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. 428 с.

Larysa MOVCHUN

Expansion of word horizons in the language world of Oksana Zabuzhko

The article deals with the analysis of the lexical and semantic component of Oksana Zabuzhko's individual style. The social and cultural background of the era of changing epochs, which formed the linguistic personality of the writer, is considered. These circumstances have led to the widespread use of foreign language interspersed, breaking language stereotypes and intensive individual-authorial language creation. The article proves the necessity of lexicographic description and research of Oksana Zabuzhko's neologisms, in particular occasionalisms, and neosemantisms.

Key words: language, Oksana Zabuzhko, neologism, occasionalism, neosemantism, dictionary.